

Поснова Т. В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії Національного університету
державної податкової служби України, м. Ірпінь

СОЦІАЛЬНІ ІНДИКАТОРИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

Проведено аналіз основних підходів та принципів до визначення показників, факторів, критеріїв та граничних значень економічної безпеки. Розкрито сутність соціальних індикаторів економічної безпеки для встановлення кількісних параметрів соціально-економічної дійсності; здійснено порівняння фактичних даних із граничними значеннями економічної безпеки у соціальній сфері.

Ключові слова: економічна безпека, соціальна сфера, соціальні індикатори.

Недосконалі реформи, що здійснюються в економіці України, та соціальні деформації, які виникають при цьому в суспільстві, за певних обставин набувають рівня загроз національній, зокрема економічній, безпеці. У такому контексті забезпечення соціальної стабільності та формування громадянського суспільства стає найважливішим пріоритетом національної безпеки України, задля чого необхідно забезпечити узгоджену діяльність державних та недержавних структур, громадян та їх об'єднань, що дасть можливість уникнути тих руйнівних суспільних потрясінь, які виникають на шляху економічних і соціальних перетворень. Усе це зумовлює відповідні вимоги до стратегії національної безпеки, зокрема до визначення рівня економічної безпеки у соціальній сфері.

Проблемам вимірювання рівня економічної безпеки як визначальної складової національної безпеки держави присвячено багато наукових досліджень, зокрема таких вчених, як С. Воробйов, С. Глазьев, О. Давидюк, В. Дем'яненко, Т. Крушельницька, Є. Олейніков, В. Сенчагов, А. Сухоруков, Р. Тер-Мкртчян та ін. Разом з тим проблема визначення рівня економічної безпеки саме в соціальній сфері має недостатній рівень теоретичної та практичної розробленості.

Мета цієї статті полягає у визначенні сутності соціальних індикаторів економічної безпеки, основних загальнометодологічних принципів соціальних критеріїв та параметрів економічної безпеки, порівнянні фактичних даних з кількісними параметрами граничних значень економічної безпеки в соціальній сфері для оцінки реального стану в цій сфері та надання відповідних рекомендацій щодо підвищення рівня безпеки.

Є велика кількість авторських робіт і колективних розробок у сфері визначення показників, факторів, критеріїв, граничних значень економічної безпеки. Тому слід з'ясувати базову термінологію цих досліджень. Так, під критерієм економічної безпеки слід розуміти оцінку стану економіки під кутом зору найважливіших процесів, що відображають сутність економічної

безпеки. Критеріальна оцінка безпеки містить оцінки: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; рівня ефективності використання ресурсів, капіталу і праці; конкурентоспроможності економіки; цілісності територій і економічного простору; суверенітету, незалежності та можливості протистояти зовнішнім загрозам; соціальної стабільності та умов запобігання соціальним конфліктам і їх вирішення¹.

Критерії економічної безпеки диктують вибір певних показників економічної безпеки, які найадекватніше описують і характеризують національну систему відтворення, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. Показники економічної безпеки мають відповідати таким вимогам:

- наявність високої міри інформативності;
- зв'язок показників із суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі функціонування і розвитку;
- можливість їх застосування в практичній діяльності суб'єктів економічної системи².

Соціальні індикатори економічної безпеки мають на меті визначення кількісних показників соціально-економічної дійсності, перевищення рівня яких спричинить перетворення потенційних загроз на реальні. Індикатори безпеки є засобом вивчення та передбачення соціально-економічних проблем і управління ними, фіксують норми та задають орієнтири соціально-економічного розвитку, найважливіші напрями управління ним. Для створення системи індикаторів необхідно визначити точку відліку або мінімальний рівень соціального добробуту, незабезпечення якого наближає ймовірність порушень безпеки та стабільності до одиниці, а також границі змін соціально-економічної ситуації в коротко-, середньо- та довгостроковому періоді, у межах яких зберігається можливість попередження загроз економічній безпеці та контролю за розвитком соціальної сфери.

Найважливіша вимога, що висувається до соціальних показників економічної безпеки, — їх системний характер та розгляд у взаємозв'язку з показниками, що відображають інші прояви стану економічної безпеки, їх структурованість, що, з одного боку, підкреслює специфічні межі об'єкта дослідження, а з другого — виявляє свою концептуальну єдність з ним. Цілком природно, що такі вимоги значно ускладнюють процес виокремлення показників економічної безпеки. Водночас є низка досліджень, які достатньою мірою задовольняють наведеним вимогам. Зокрема, у праці "Основи економічної безпеки" за редакцією Є. А. Олейнікова показники економічної безпеки структуруються відповідно до таких ознак класифікації:

- 1) за рівнем об'єкта економічної безпеки: макро-, мезо, мікроекономічні рівні; рівень сім'ї та особистості;

¹ Сенчагов В. К. Экономическая безопасность. Геополитика, глобализация, самохранение и развитие / В. К. Сенчагов. — М. : Финстатинформ, 2002. — 128 с.

² Глазьев С. Основа обеспечения экономической безопасности страны — альтернативный реформационный курс / С. Глазьев // РЭЖ. — 1997. — № 1. — С. 3–17.

2) за мірою значущості показників: загальні макроекономічні; базові макроекономічні; окремі економічні показники.

3) за змістом уся сукупність показників: кількісні; якісні³.

Наведена класифікація дає змогу зробити декілька методологічних висновків. По-перше, процес діагностики рівня економічної безпеки багато в чому визначається рівнем дослідження. Макро-, мезо-, мікроекономічний рівень, рівень сім'ї та особистості вимагають використання різних систем показників і принципів діагностики. При цьому суб'єкти вищого рівня описуються показниками дедалі більш агрегованого характеру. По-друге, необхідно диференціювати функціональні сфери економічного життя і систем показників, які описують їх. Такий підхід дає можливість виявити точки напруженості в економіці, найпроблемніші сфери і на основі цього побудувати коригувальні впливи за допомогою реалізації політики економічних реформ. По-третє, система показників економічної безпеки повинна вмещувати показники різної міри агрегованості, які мають задовольняти вимогам аналізу різної міри глибини.

Соціально-економічні показники з кінця 1960-х років вивчають різні міжнародні організації, що розробляють та вдосконалюють їх у рамках своїх інтересів та компетенції. Так, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає показники здоров'я та доступність послуг у сфері охорони здоров'я, а у співпраці з Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО, *англ.* Food and Agriculture Organization, FAO) – показники харчування та недоїдання. ЮНЕСКО вдосконалює показники у сфері освіти. Міжнародна організація праці (МОП) – у сфері контролю за зайнятістю та безробіттям. Науково-дослідний інститут соціального розвитку при ООН розробив методику, що називається “профіль розвитку”, яка базується на визначенні зв'язків між загальними показниками розвитку та соціального розвитку. Величини відібраних індикаторів кореспондують один з одним. Будується “сітка відповідності”, на яку можна накласти дані будь-якої країни та скласти її “профіль розвитку”⁴. У Програмі розвитку ООН використовується індикатор розвитку людини, що базується на трьох компонентах: реальний дохід на одну особу, середня тривалість життя, що прогнозується на момент народження, і рівень освіти. Однак слід визнати, що єдині критерії для порівняння соціального розвитку країн з різними культурними, релігійними, історичними традиціями визначити дуже важко. Тому єдиним засобом покращити кількісні та якісні характеристики соціального розвитку є постійний моніторинг соціальних змін.

Розроблення системи соціальних критеріїв та параметрів економічної безпеки повинно базуватися на використанні таких загальнометодологічних

---

³ Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 278 с.

⁴ Дем'яненко В. В. Людський капітал в Україні в контексті постіндустріального розвитку / В. В. Дем'яненко // Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В. М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогнозів. : Фенікс, 2003. – С. 250–264.

принципів: наукової обґрунтованості; можливості практичного застосування; націленості на вирішення практичних соціально-економічних завдань; урахування різних меж та складових “соціального добробуту” під кутом зору забезпечення економічної безпеки країни; комплексності, необхідності аналізу та врахування всіх складових об’єкта вивчення; системності, урахування взаємозв’язків та взаємозалежностей; варіантності, виявлення та обґрунтування декількох варіантів виходу з кризової ситуації; прийняттого ризику, виявлення та реалізації доступних заходів щодо запобігання виникненню граничних ситуацій⁵.

Нині здійснюються спроби розроблення різних класифікаційних груп соціальних індикаторів економічної безпеки. На нашу думку, стосовно соціальної сфери ця система індикаторів має вміщувати такі показники, що структуруються у певні групи: обсягу, структури, динаміки грошових доходів та витрат; рівня бідності та диференціації населення за величиною грошових доходів на одну особу; зайнятості та праці; доступності для населення послуг галузей соціальної сфери та забезпеченість його цими послугами.

Апробований набір показників для використання в процесі моніторингу факторів, що визначають загрози національним інтересам України в соціальній сфері, не охоплює усіх показників, що містяться в статистичній звітності. Цей набір відображає сучасний стан соціальної сфери та гостроту наявних загроз економічній безпеці. Зі зміною соціально-економічної ситуації в країні можуть змінитися склад і гострота загроз, які діють у цій сфері: деякі з них втратять актуальність, а інші, навпаки, виникнуть. Відповідно може змінитися і система показників, що застосовуються під час моніторингу факторів, які визначають загрози економічній безпеці.

Практично всі наведені показники містяться в статистичній звітності. Але в цій системі є два показники, які українська статистика не враховує: по-перше, чисельність і частка середнього класу; по-друге, індекс людського капіталу – комплексний показник, що включає динаміку грошових доходів населення, тривалість життя та рівень освіти. Він широко застосовується в зарубіжній практиці та надає найбільш узагальнену характеристику рівня життя населення. Тому Держкомстат України повинен внести до складу показників розвитку соціальної сфери ці два найважливіших показники.

Головним інструментом соціального забезпечення економічної безпеки є кількісні параметри граничних значень економічної безпеки у соціальній сфері. Ці кількісні параметри граничних значень слід використовувати на всіх стадіях розроблення державних документів щодо соціально-економічного розвитку країни при реалізації всіх елементів соціального механізму економічної безпеки. Їхнє призначення полягає у виявленні відхилень фактичних або прогнозних параметрів соціально-економічного розвитку

⁵ Тер-Мкртчян Р. А. Обеспечение экономической безопасности в социальной сфере : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Р. А. Тер-Мкртчян. – М., 2003. – 28 с.

країни у гірший бік від кількісних параметрів граничних значень економічної безпеки. Такі відхилення свідчать про виникнення загроз економічній безпеці та необхідність вжиття заходів щодо запобігання їм.

У 2007 р. Міністерством економіки України було розроблено та затверджено Методику розрахунку рівня економічної безпеки України⁶. Стосовно соціальної складової економічної безпеки ця методика містить індикатори та порогові значення індикаторів стану соціальної безпеки України; індикатори та порогові значення індикаторів стану демографічної безпеки України; індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України. На основі цієї методики було проаналізовано рівень економічної безпеки в соціальній сфері (таблиця).

Аналіз результатів розрахунку соціальних показників економічної безпеки, наведених у таблиці, дає нам можливість зробити висновок про сформованість стану загроз стабільному функціонуванню та розвитку економічної системи України. Ключовим параметром у такому аналізі нам видається розрахунок ВВП на одну особу. Саме цей показник як найбільш агрегований індикатор рівня економічної безпеки свідчить про найсильніші диспропорції в економічній системі, наявність системної кризи суспільного відтворення в Україні. Не меншу тривогу викликає ситуація зі сферами освіти та охорони здоров'я, де нестача фінансування сягає майже 30 % граничного рівня. Проблеми є також у сфері політики доходів, адже відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму та відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму також не досягають необхідного граничного значення.

Наведені в таблиці дані є лише найзагальнішою відправною точкою для прогнозування показників рівня життя населення з використанням кількісних параметрів граничних значень економічної безпеки. Наступним кроком має бути аналіз швидкості наближення фактичних даних до цих кількісних параметрів за збереження тенденцій, що склалися. Запропоновані методи обліку проблем економічної безпеки в процесі прогнозування соціально-економічного розвитку та наведені розрахунки повинні здійснюватися на передпрогнозній стадії як сценарні умови прогнозу. Ця сценарна умова не повинна бути надто жорсткою. Досягнення кількісних параметрів граничних значень економічної безпеки в соціальній сфері (або наближення до них) потребує значних ресурсів, яких економіка на сьогодні не має.

У такому разі логіка та послідовність прогнозних процедур мають бути такими:

- визначення всіх пропорцій соціально-економічного розвитку країни, що необхідні для досягнення кількісних параметрів граничних значень економічної безпеки в соціальній сфері, та потрібних для цього ресурсів;

---

⁶ Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / А. І. Сухоруков, С. Л. Воробйов, Т. П. Крупельницька ; за ред. А. І. Сухорукова. — К. : НІПМБ, 2003. — 63 с.

Таблиця

Порівняння фактичних даних з кількісними параметрами граничних значень економічної безпеки в соціальній сфері за 2009 р.

Макроекономічний показник	Граничні значення, прийнятні для України	Фактичний стан в Україні	Співвідношення фактичного та граничного значень
1. Відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення, %	Не менше 100	68,6	-31,4
2. Відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС, %	Не менше 75	72,7	-2,3
3. Відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення в країнах ЄС, %	Не менше 50	22,5	-27,5
4. Рівень "гнізації" економіки, % ВВП	Не більше 30	36,0	-6,0
5. Рівень безробіття (за методологією МОП), %	Не більше 10	8,6	+1,4
6. Рівень тривалості безробіття у працездатному віці, %	Не більше 25-30	51,5	-24,5
7. Частка населення із сукупними витратами, які нижчі медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності), %	Не більше 25	27,0	-2,0
8. Частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижчі прожиткового мінімуму, %	Не більше 40	30,3	+9,7
9. Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, <i>разів</i>	Не менше 3	2,97	-0,03
10. Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, <i>разів</i>	Не менше 1,5-2,0	1,0	0,5-1,0
11. Відношення сукупних витрат 10 % найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого, <i>разів</i>	Не більше 8	4,6	+3,4
12. Відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін, <i>разів</i>	Не менше 1	1,5	+0,5
13. Частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %	Не більше 50	53,2	-3,2
14. Наявність житлового фонду в середньому на одну особу, <i>м²</i>	Не менше 25	23,5	-1,5
15. Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП	Не менше 4	2,9	-1,1
16. Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП	Не менше 8,3	6,4	-1,9

Джерело: Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / А. І. Сухоруков, С. Л. Воробйов, Т. П. Кривелицька; за ред. А. І. Сухорукова. – К.: НППМБ, 2003. – 63 с.; Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: Держкомстат, 2010. – 566 с.

- якомога точніше визначення ресурсів, необхідних для досягнення кількісних параметрів граничних значень економічної безпеки в соціальній сфері, та реально можливих ресурсів;
- завершальне розроблення прогнозу соціально-економічного розвитку на основі реальних ресурсів, які можна буде спрямувати на досягнення кількісних параметрів граничних значень економічної безпеки в соціальній сфері.

Отже, у процесі прогнозування повинно здійснюватися постійне взаємне балансування всіх прогнозних соціальних проектувань з урахуванням граничних значень економічної безпеки. Пріоритетним є забезпечення прогнозних проектувань у сфері, в якій недопущення загроз визнано першочерговим.

Соціальні інтереси та загрози, а відтак і соціальні пріоритети мають визначатись в єдиній “системі координат” соціально-економічної політики та забезпечення національної безпеки України в різних сферах. Для цього необхідне системне вдосконалення нормативно-правової бази з регулювання взаємовідносин у соціальній сфері, яке, зокрема, передбачало б: формування механізмів підтримання балансу між соціальними зобов’язаннями держави та реальними можливостями її бюджету; реформування організаційної структури управління та формування механізмів централізованого координування процесів упровадження державної соціальної політики; істотне вдосконалення системи статистичної звітності щодо стану соціальної сфери в країні, аналізу та прогнозування процесів у цій сфері, адаптація цієї системи до сучасних європейських стандартів; удосконалення науково-аналітичного та прогнозного економічного обґрунтування соціальних законів і урядових рішень та впровадження їх фахової соціальної експертизи⁷.

Таким чином, важливо відшукати та впровадити у практику ринкові механізми ефективної реалізації соціальної складової економічної безпеки, що передбачає посилення незалежності системи соціального забезпечення та її інтегрованість у національну ринкову економіку. Проблема соціального забезпечення економічної безпеки та вироблення оптимальної стратегії її забезпечення в єдності з євроінтеграційними та глобалізаційними орієнтирами вимагає глибоко виважених наукових і політичних підходів.

---

⁷ Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови показників / О. Давидюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>.